

A budapesti várostörténeti konferencia előkészítőbizottságának felkérésére "A burzsoá várospolitikai jellegzetességei" c. témában végeztem előtanulmányokat. A korreferátum időbeli lehetőségei már eleve kétségessé teszik e téma főbb összetevőinek felvetését is, ezért csupán néhány személyvény-szerű gondolattal szeretnék a vitához hozzájárulni.

L. Nagy Zsuzsa előadásában több esetben is joggal említ egyes személyek tevékenysége vagy várostörténeti érdekű témák kutatási elmaradottságát s ehhez a sorhoz joggal tehetjük hozzá a magyar burzsoázia fővárosi várospolitikájának kérdéseit is. Kiss György 1954-ben megjelent munkája még a közel két évtizednyi távolság ellenére is forrásértékekkel bír, s e témát gazdagította a Fővárosi Levéltár forráskiadványainak közelmúltban megjelent négy kötete, Vörös Károlynak a virilizmusról írott disszertációja, Tarjányi Sándornak a fővárosi törvényekről írt összeállítása s néhány más tanulmány is.

A várospolitikának mint fogalomnak megítélésében is jelentős lépések történtek, különösen a két várospolitika: a szocialista és a kapitalista korszak közötti különbségek meghatározásában. A korábbinál realisabb értékelések születtek a burzsoá várospolitikai eredmények és hibák felvázolásában is. Differenciáltabban áll előtűnk a hét évtizednyi kapitalista városvezetés egymástól jól megkülönböztethető három korszaka is.

Véleményem szerint a három fő korszak csak a burzsoá városvezetés történetére vonatkozik, hiszen az 1873-1945 közötti időszak politikai és társadalmi vízvonalzója a két forradalom időszaka volt a főváros életében is.

A várospolitika alakulása szempontjából első korszakként kezelhetjük az 1873-1906 közötti időszakot, másodikként a liberális városvezetés éveit, harmadikként a két forradalom időszakát, és negyediként a kurzust, amelynek számos belső ellentéte mellett, a nyílt városvezetés kinevezéséig az azonos jellemző vonásai voltak a döntőek.

E nagyon vázlatos tagolás is jelzi már, hogy az 1950-es évek kategórikusan negatív meghatározásai a burzsoá várospolitikáról nem állhatják meg helyüket. S itt néhány szóval kitérnék magának a fogalomnak értelmezésére is.

Mint fogalom a várospolitika - községpolitika, a mindennapi értelmezésünkben, s újabban történeti irodalmunkban is, leszűkül a politikai történetre. Mai valóságunkban a gyakorlatban, s történetileg visszatekintve is a várospolitika magában foglalja az adott lakóterület gazdasági, építészeti, közlekedésügyi, kulturális és oktatásügyi, egészségügyi, kereskedelmi irányítását, igazgatását az önkormányzat elvének érvényesülése alapján. A várospolitika-községpolitika a kapitalista korszak jogelméletében is az önálló helyi politikát jelentette, tegyük hozzá, hogy az esetek többségében elvben. Azonban így is nyilvánvaló, hogy ennek az alapelvnek érvényesülése más-más módon jutott kifejezésre a városvezetés egyes korszakaiban.

Nem egyértelműen igaz tehát az 1950-es évekből az a megállapítás, hogy a kapitalista korszak várospolitikája csupán a profitszerzés eszköze volt.

Kétségtelen, hogy a háromnegyed évszázadnyi kapitalista várospolitikának megvoltak a közös jellemvonásai, melyek közül a továbbiakban annak a három kérdésnek egyikével kívánok foglalkozni, amelyet a szocialista jogalkotásunk is mint a várospolitika alapvető kérdését kodifikált. Ezek: a városigazgatás, a városfejlesztés, a városi szolgáltatások. Közülük a városigazgatás kérdését kívánom néhány vonatkozásban megközelíteni.

A városigazgatás feladatai két problémacsoportot ölelnek fel. Az egyik a városigazgatás szervezésének problémái, a másik a konkrét városigazgatási kérdések. Nyilvánvaló, hogy kapitalista viszonyok között mindkettő érvényesülésének formáit társadalmi érdeküldelmek determinálják. A két tényezőből elsőként említett városigazgatás, városigazgatás szervezés első kérdése maga az önkormányzat, tehát az, hogy hatáskörében mennyiben érvényesülhet a közönség érdeke, tehát demokratikus önkormányzatról van szó, vagy mint a későbbi évtizedek során felvetődik, közeledik az ugynevezett községi alkotmányhoz, a fasiszta típusú városigazgatási módszerhez.

A demokratikus önkormányzat nem állhatott meg a területén élő lakosság gazdasági, szociális és kulturális kielégítésénél, a helyi közigazgatás ellátásánál, hanem feladata volt az országos közigazgatás ráruházott ügyeinek vitele is.

Tárgyalt korszakunk önkormányzatának legfőbb testülete a közgyűlés, amely határozatokat hozott, megválasztotta a vezető tisztségviselőket.

Az országos kormányzatot felügyeleti jog illette meg, amely azonban elvben nem terjedhetett túl az önkormányzati hatáskörben hozott határozatok törvényességének felülvizsgálatánál.

A kapitalista várospolitikai egyik sajátos ellentmondása az volt, hogy a fővárosi terület élén királyi jelölés alapján választható főpolgármester állt, aki azonban a megyei főispánokhoz hasonlóan a központi hatalom orgánuma volt. A főváros élén álló közgyűlés lett volna hivatott arra, mint azt az 1930. XVIII. törvénycikk indokolása álszent módon mondja ki: a területén lakó és tartózkodó népesség uralkodó hangulatának hü kifejezője, - írják ezt az 1930. szeptember elsejei tüntetés évében.

A törvény félrevezető indoklásával szemben a kitűnő várospolitikai szakember, dr. Wildner Ödön határozottan leszögezte: "Ez a képviselő - a törvényhatósági bizottság - annál nagyobb mértékben domborodik és érvényesül, mentül szélesebb körű választójog alapján és az akaratnyilvánítás szabadságát mentül jobban megvédő módon történő gyakorlása útján jut mandátumhoz."

Wildner Ödönnek ma is helytálló megállapítása a kapitalista önkormányzat alapvető problémájára, a széleskörű választójog hiányára hívta fel a figyelmet.

Elég, ha csak a főbb statisztikai adatait vizsgáljuk a 70 év szavazási arányának: 1873-ban a körülbelül 300 ezer lakosú városban alig több mint hatezren, tehát a lakosság 2-2,5 százaléka szavazott le.

1900-ban a több mint duplájára nőtt lélekszámú városban 3,6 százalékra emelkedett a számuk, s az első korszak végére megközelítette a 10 százalékot.

A Magyar Tanácsköztársaság idején megtartott első szabad választáson - hozzávetőleges számításaim szerint - ez a szám a hatszorosára nőtt. 1920-ban a fővárosi lakosság 50 százaléka szavazott le.

Kapitalista körülmények között az volt a legnagyobb arányú részvétele a lakosságnak, 410 ezren szavaztak. Ekkor jelentek meg kapitalista körülmények között először a nők is az urnáknál. Ettől kezdve fokozatosan csökken a választók részvétele a szavazásokon. 1930-ban már csak 27,9 százalék volt a leszávozottak aránya. Ebben már csak a felszabadulás után történt változás. 1945-ben a lakosság 72,8 százaléka vett részt a választásokon.

Ha az 1873. évi 300 ezres fővárosi lélekszámot az 1945. évi, háború utáni 885 ezres lélekszámmal, az 1873. évi körülbelül 6 ezer szavazatot az 1945. évi 612 ezres szavazattal vetjük össze, azt látjuk, hogy a város lélekszáma háromszorosára, az aktív szavazók száma százszorosára emelkedett. Nyilvánvaló, hogy az önkormányzat elvének megfelelő városi testület az utóbbi esetben jöhetett létre.

Az önkormányzat érvényesülésének, más szóval mondva az össz-lakosság számára ténylegessé válásának a széleskörű választójog hiányán kívül további jelentős akadályai is voltak.

Ezek egyike volt több mint 40 éven át a virilizmus. A fővárost alkotó városok egyesítését megelőzően az országgyűlési törvényjavaslat vitájában a vagyoni cenzus, a virilizmus jelentős ellenzékre talált, de ellenezték az egyesítés alatt álló városok vezető testületei is. Így a főváros esetében az általános gyakorlattól eltérő módozatu kompromisszum született. Nem automatikusan kerültek be a legtöbb állami egyenes adót fizetők, hanem az 1200 leg több adót fizetőkből választottak első ízben 1873. szeptember 27 és 28-án 200-at. Ezzel a kompromisszummal elérték, hogy nem csupán tőkés, ház és földtulajdonosok számára nyílt külön lehetőség a város vezető testületébe való bekerülésre, hanem jelentős jövedelmű íróknak, művészeknek, és más értelmiségi foglalkozásúaknak is. Az első virilista lista 200 neve között ott olvashatjuk Ullmant, Wolfnert, a későbbi kapitalista fejlődés ismert és hírhedt neveit, de a történelem fintora, hogy a virilizmus ellen számtalanszor szót emelő Jókai Mór is a virilista listán került a főváros vezetésébe. De ezen a virilista jegyzéken a korszak kiemelkedő építészeinek nevét is megtalálhatjuk.

Ha a létrejött bizottság társadalmi összetételét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a döntő szó a tőkés és birtokosok kezébe került. A konkrét összetétel a következő volt 1873-ban:

nagyiparos	6 %	nagykereskedő	6 %
kis- és közép iparos és vállalkozó	12,8%	kiskereskedő	11,4%
ház- és földtulajdonos	18,5%	tisztviselő	15,9%

Azaz 42%-a a törvényhatósági bizottság tagjainak tőkés érdekeket képviselt közvetlen módon is, ha ehhez hozzávesszük a birtokosok számát, akkor 55 százalékról beszélhetünk, mint olyan vezető testületi tagról, akinek jelenléte a burzsoázia várospolitikai érdekeit képviselte.

Mint Vörös Károly említett munkájában megállapítja, ez még önmagában tekintve haladó lépés volt előre a megyék nemesi, földesuri vezetésével szemben. Nem teljes ellenében Vörös Károlyal, mégis Bárczy Istvánnak kell igazat adnunk, aki 1906-ban polgármesteri székfoglaló beszédében nyíltan kimondta: "Nem igazi népképviselő az, amikor a közel 1 milliós lakosu főváros képviselőit egy néhány száz ember által, meghatalmazások alapján leszavaztatott 20-25 ezer választó választja, s a képviselők felét nem is az összes választók közül, szabadon, hanem vagyoni cenzus alapján - virilisták közül kell választani."

A haladó polgári rétegek és a liberális városvezetés összehangolt fellépése 1907-ben - más dátumokat is hozhatnánk fel példának - a belügyminisztert arra készteti, hogy bejelentse: a fővárosi virilizmus eltörlése mellett van, amely mint tudjuk, csak 1920-ban következett be.

A törvényhatósági bizottság összetétele a virilizmus fennállása idején körvonalai-ban hasonult az 1873-ban kialakult összetételhez, mégis igen jelentős változásokon is átment.

Néhány kiemelt adat: az országos méretű tökekoncentrációt mintegy tükrözte, hogy a bizottság összetételében csökkent a kis és középipar képvisellete, 12,8 százalékról 5 százalékra, ugyanígy a kereskedelem középrétegeinél is 17,4 százalékról 13,9 százalékra, - viszont nőtt a nagyipar és a bankok képvisellete önmagukhoz viszonyítva átlagosan 50 százalékkal.

Már ebben a korszakban jelentkezik egy új probléma, a jogászok és tisztviselők igen magas aránya, ami 1915-ben elérte a 40%-ot. S ennek a folyamata a Tanácsköztársaság rövid időszakától eltekintve 1945-ig megállíthatatlanul haladt előre.

1920-ban a közigazgatási bizottságban az ügyvédek és tisztviselők az összes tagok 52 százalékát, 1930-ban már 65 százalékát tették ki. Ez csak igen kis részben jelenti azt, amivel a kortársak igyekeztek e jelenséget magyarázni; a közigazgatási gyakorlat szükségessége. Sokkal inkább a társadalmi bázis beszűkülését jelzik a számok, s azt, hogy a rendszer tényleges társadalmi bázisának, a keresztény középrétegeknek igyekeztek teret engedni, illetve erőszakos módon is ezt biztosítani.

Jellemző apró adalék, hogy az ugynevezett keresztény középrétegek, gyakorlatilag a hivatalnokok előretörése időszakában, a korábban igen jelentős pedagógus képviselőt 1 százalék körülire zuhant vissza. 1919 után az ellenforradalmi rendszer lényegéből következően önkormányzatról nem beszélhetünk sem jogilag, sem politikai tartalmát illetően. A Horthy-korszak törvényeinek célja nem a helyi önkormányzat léte volt, hanem az, hogy politikai rendszerüket az önkormányzat formájának a fenntartásával biztosítsák.

Tarjányi Sándor már említett összeállítás a fővárosi törvényekről ezt a folyamatot gazdagon illusztrálja. A kapitalista városigazgatás szervezésének problémái gyökereiben tárják elénk a szavakban megfogalmazott jogrendszer és a tényleges érvényesülő joggyakorlat helyenként súlyos ellentmondásait. Ezek a kapitalista városvezetés egész korszakán végigvonuló ellentmondások azonban nem azonos súlyúak, és mint L. Nagy Zsuzsa előadásában erről szó volt, a fasizmus felülkerekedésével, a nyilas városvezetés a már évek során illuzórikussá is vált autonómiát, függesztette.

A társadalmi érdekküzdelmek fokozatosabban háttérbe szorult küzdőterét most már a diktatura nyílt uralma foglalta el.

Tófik ISZLÁMOV (Szovjetunió):

Ugy vélem, hogy nem a konkrét történelmi anyag, a kötetekre menő tények és adatok felsorakoztatása a feladatunk, vagy nem csak az a feladatunk. Célszerűbbnek látszik a periodizációs kérdésekre kitérni és olyan összefüggésekre koncentrálni a figyelmünket, melyeknek kutatása két szempontból is lényeges: mind Budapest munkásmozgalmá, mind a magyarországi szocialista munkásmozgalom elmélyült feltárása érdekében.